

ANDRIJA ARTUKOVIC

Na kraju grada bela zgrada — kao čistim čaršavom prekrivena — bolnica. Zaključani bolesnici, i bolesti... Stržar otvori metalna vrata, kapiju zatvorske bolnice u Zagrebu.

Sada smo i mi zaključani... dak ne obavimo posetu.

O Andriji Artukoviću brine ekipa lekara — Anđelko Orahovac, upravnik, Dušan Vitas, pomoćnik direktora, doktor Slavko Nikolić, neuropsihijatar i Slobodan Berberić, hirurg.

— Odnos prema Andriji Artukoviću je isti kao i prema svakom bolesniku, bez obzira što je i zašto osuđen; smešten je u posebnoj sobi — to je ono što mu treba. Posebne zahteve ne postavlja, izuzetno zatraži čaj, mleko. Uglavnom je zadovoljan osobljem, mi radimo isključivo svoj medicinski posao.

— Kako znate da je zadovoljan?

— Razgovaramo s njim, ali ne zamaramo bolesnika u tom starosnom dobu, a znamo da mu je dobro iz svakodnevnog kontakta, iz redovne vizite: pitamo ga kako se oseća, odgovara da mu je dobro, da nema nekih iprohteva, a i oni ma koji mu dolaze u posetu nikada se nije požalio na medicinski tretman; iz toga zaključujemo da je zadovoljan. Mi redovno kontrolišemo njegovo zdravstveno stanje i analize ne odstupaju bitno od normale za doba u kojem je bolesnik, odnosno osuđenik.

U psihičkom smislu bitno mu je suženo interesovanje za ono što se događa oko njega.

— Danas je sredi, 16. decembar 1987. godine. Kakav je njegov današnji zdravstveni bilten?

— Svakodnevno kontrolišemo krvni pritisak, temperaturu, pojačan je tretman zato što ne može kontrolisati fiziološke potrebe.

Pritisak oscilira od 180 sa recimo 100, do 160 ili 140 sa 90. U poslednje vreme nema povišene temperature. Puls se kreće negde od 60 do 80 otkucaja u minuti, zavisi 'da li sedi u krevetu, leži ili spava, da li je pospan ili se kreće.

— Da li se sam hrani?

— Ne... on otežano hoda, njegovo stanje zahteva da mu osoblje pomogne, da ga dovedu do stola i da ga hrane, a hranimo ga i u krevetu, u poisdne vreme je teže pokretan i uglavnom se zadržava u krevetu.

— Da li je stalno neko od medicinskog osoblja pored njega?

— Nema potrebe da neko bude stalno pored njega. On je uglavnom u krevetu, sestra ga hrani, a češće ga obilazimo zato što je sam u sobi.

— Da li ga čuva stražar?

— Stražar je jedan za ceo sprat zatvorske bolnice. On ga češće obilazi, ali nije naše da o tome govorimo. Mi brinemo o medicinskom tretmanu. Mi ga redovno obilazimo, mora biti pripremljen za vizitu, na viziti mora biti i tehničko osoblje. Povremeno ga obilazi konzilijum lekara, specijalista, obavljaju preglede.

— Da li Andrija Artuković čita dok leži u postelji?

— Ne, on slabo vidi, još od dolaska kod nas. To je njemu bilo problem i u Americi; on kaže da već dvadeset godina ne može da čita novine, praktično ni da piše. . . mislim, on vidi konture ali čitati ne može.

— Da li izražava želju da mu neko nešto čita?

— Čak ni to. U početku, kada je došao, voleo je puno razgovarati, sve ga je interesovalo. Posle toliko godina zanimale su ga obične stvari, ali ne političke, jednostavno, njega je sve zanimalo. Sada je on samo star čovek od 88 godina; ja sam hirurg i nemam puno (kontakta s njim, ali mislim da bi on, recimo, da je na slobodi, među svojim, isto tako le-

žao u nekakvom sobičku, a kako je naša socijalna služba rešena, gerijatrija pogotovo — pao bi na teret porodici. Skleroza je kod njega uznapredovala tako da funkcije organizma ne kontroliše, ali neku bolest — koju bi trebalo lečiti — nema, da bi se morao podvrgavati specijalnom tretmanu.

— Ima li neke posebne zahteve?

— Pre, za vreme i u toku suđenja, ništa nije tražio, samo je slušao... voleo je govoriti o opštim temama. Voleo je pričati o sebi, kao svi stariji ljudi, đačkom i studentskom dobu, a ne o onome kasnije: kako je živeo i gde je stanovao u Zagrebu, kao student, davao instrukcije pre ličkog ustanka. Sećanja dosežu sve do njegove kancelarije u Gospiću, gde je radio kao advokat; tu stane i više ne priča.

Voleo je pričati kako je uredio svoj odjel unutrašnjih poslova, to je bilo sve lepo za njega, ali izbegava priče o ratu. Uostalom, stariji se uvek više sećaju đačkog doba nego onoga što se dogodilo pre dvadeset minuta.

— Kako se osećao kada je došao u Zagreb?

— On je Zagreb kroz nas doživljavao, kroz ljude koji su vodili istragu, ljude koji su vodili brigu o njegovoj prehrani, higijeni, o pretragama, o suđenju...

— Da li je pitao za nekog poznanika u Zagrebu?

— Mene je pitao, ja sam rođeni Zagrepčanin, za profesora Cimermana. Ja znam profesora Cimermana, traumatologa, ali kasnije, iz razgovora, saznao sam da on pita za profesora teologije iz vremena kada je on studirao; bili su jako dobri... pita me kako je on, je li živ...

Ti razgovori i interesovanja odnose se na vreme dok je trajala istraga i suđenje. O sebi sada daje škrte podatke, njegova interesovanja su sužena, odgovori najjednostavniji: dobro, hvala...

— Da li zna koji je danas dan?

— Ne, ne zna, ni godinu... čak ne zna ni koliko godina ima, da li je u zatvoru u Londonu, Americi... u Zagrebu... verujemo da ne zna... Ja mislim da bi posle razgovora znao gde se nalazi!

Američki federalni istražni biro je, na osnovu presude vrhovnog sudijskog u Vašingtonu, efikasno obavio svoj posao. Iz specijalnog aviona, koji je iz Los Anđelesa sleteo u Zagreb, na nosilima je iznesen Andrija Artuković: fizički slab, ćutljiv...

Naši lekari preuzeli su odgovornost za njegovo zdravlje.

Nakon višemesečnog suđenja Andrija Artuković je, u ime naroda, a na osnovu Krivičnog kaznenog zakona SFRJ o ratnim zločincima, osuđen na smrt streljanjem.

— Narod je rekao svoje.

•k li 'k

Sa grupom lekara polazim u sobu zatvorske bolnice. Gore, na sprat. Da li je Andrija Artuković zbog bezbednosti na spratu, razmišljam, ali ne postavljam pitanje. Pitanja za Andriju Artukovića nemam, hoću samo da ga vidim...

— Vi možete da ga pitate šta hoćete — kaže neko od lekara — ukoliko on želi da razgovara.

— Pitaću ga koji je danas dan.

— Možda će vam odgovoriti: danas je božji dan.

Zaustavljamo se pred vratima bolničke sobe. Stražar nam otvara vrata: soba mala, bela, na jastuku izvirila usnula glava, zatvorene oči, otvorena usta udišu vazduh male sobe sa zatvorenim prozorom, podne je... Stojimo pored njegovog kreveta: zair je moguće da je tako mala čovečja glava? Proređetna seda kosa, okruglo lice sa malo crvenila na obrazima: kao što starom čoveku može da ostane. Na levom obrazu mala infekcija. Kao da smo je svi u istom trenutku ugledali, jedan od lekara priđe i reče: »Dobro je, stišava se!«

Da li je humano buditi bolesnog čoveka? Razmišljam: kada ga probudimo, probudićemo i one mrtve za koje samo on zna...

Najednom, soba mi postade još belja, bleđa pa mutna, kao da ise nešto uskomeša u njoj. Čini mi se da ću se srušiti, pasti tu pored njega. Priznajem: dok sam prilazio vratima, uzbudio sam se, ni sam ne znam zbog čega. Čvrsto sam resio da ga ne pitam o zločinima, o suđenju, došao sam u posetu osuđeniku na smrtnu kaznu, koji je sada u bolničkoj postelji u zatvoru. ..

Upravnik bolnice, lekar, kao da je to primetio pogleda me i reče bolničaru da otvori prozor. Čujem kako kaže da je vazduh malo ustajao... a zatim bolničar govori o Artlikovicu:

— Noćas je bio dugo budan, zato sada ovako tvrdo spava...

Sve se nekako sredi u ovoj malo sobi, i moje misli... Čekamo da se probudi, i onda se setih da sam pre polaska u bolnicu, kao što je to red kad se ide u posetu bolesniku, pitao šta da mu ponese: limun, mandarine...

»On je na intenzivnoj nezi i ne može ništa da primi... ne sme da jede ništa što mu se donese sa strane.«

Razmišljam: u bolničkom krevetu leži bolesnik nalik na trulu jabuku. ..

— Probudite ga! — kaže upravnik bolnice.

— Andrija, Andrija... imate posetu... — obraća se usnulom čoveku bolničar.

Andrija otvori oči, čuo nas je, ali kao da nas ne vidi... ..

— Andrija, kako ste, Andrija, dajte da vas vidimo — kaže lekar.

— Inače tvrdo spava... .. puls je smiren — drži ga lekar za ruku.

— Povremeno je noću uznemiren, i ako ne spava, onda je ovakav preko dana.

— Možete li da ga probudite?

— Strpite se malo — reče mi lekar — evo, vidite, kad je budan, bučan je.

— Koliko je sada težak?

— Četrdeset devet, pedeset kilograma!... ..

— Koliko je kilograma imao kada je došao?

— Kad je došao imao je pedeset i jedan kilogram. Zatim je dobio na težini, čak sedam-osam kilograma, ali je onda halapljivo jeo sve što smo mu doneli... .. uzeo se kruha... ..

— Izgleda, ne može da se probudi.

— Ako se molio bogu, ušao je u san.

— Da li se moli pre spavanja?

— Nikada naglas, ali na osnovu kretnji pretpostavljam da se moli.

— Andrija, dobro jutro, imate posetu!

Podigoše ga i uspraviše. Andrija otvori oči...
 — Dobar dan, Andrija!
 Na usnama se zadržase nerazumljive reči...
 — Andrija, koji je dan danas — pitam.
 Gleda nas, još se bori sa snom, budi se, čuje
 — Ne znam — kaže tiho.
 — Jeste li nešto sanjali?
 — Ja, sanjao, jesam.
 — Šta ste sanjali?
 Gutanje kao razmišljanje.
 — Andrija, idemo ručati!
 — Idemo!.. Andrija — budi ga lekar.
 — Andrija, šta želite da jedete — pitam.
 Izgleda da bi nastavio da spava.
 — Podsetite ga ponovo na posetu!
 — Andrija, jeste li sanjali?
 — Sanjao!.. ..
 — Je li san bio lep?
 — Lep...
 — Šta ste sanjali?
 — Prozore... sa prozora...
 — Zagreb?
 — Zagreb.
 — Jeste li videli nekoga?
 — Jesam... video sam kolege... zaposleni, rade.
 — Jeste li razgovarali s njima?
 — Jesam.
 — Šta kažu?
 Čutanje.
 — Da li ste im rekli da ste u Zagrebu?
 — Ja nisam u Zagrebu.
 — A gde se nalazite, Andrija?
 — Monte Negro.
 — Kako je vreme kod vas?
 — Srednje...
 — Pada li kiša?
 — Ima i kiše.
 — Gde izlazite?
 — Idem u šetnju.
 — Hoćete li da idete u Zagreb?
 — Bio sam u Zagrebu.

Pa je l' biste išli ponovo?
Išao bih kud bilo!...
Imate li prijatelje, koga biste želeli da posetite

Imam poznanike u Zagrebu.
Da im javimo da ćete da dođete?
Jeste.
Da ćete biti kod njih u gostima?
Jeste... moja žena je živa.
U Zagrebu živi?

Jeste.
Hoćete li da javimo da dolazite?

Da.
Hoćete li avionom ili vozom?

Šta bilo. ..
Kada da krenemo?

Ja ne znam.
Da dođem po vas pa da idemo?

Dobro.
Hoćete li još nekoga da posetite u Zagrebu?

Imam poznanike.

Kako spavate?

Dobro... osrednje...

Je l' verujete u boga?

Verujem... verujem, da nema boga ne bih ja b

Ima boga. .. ima boga.

Sanjate li noću boga?

Sanjam... sanjam...

Razgovarate li s njim, kaže li vam nešto?

Kaže, ne puno, ne puno. ..

Šta kaže?

Kako sam ja došao ovde, zašto sam ovde.

Gde ovde?

Ovde gde spavam, ovde u ovoj sobi.

Zašto ste u ovoj sobi?

Šta znam.

Bolesni ste. .. Je l' lepo živeti, Andrija?

Postupak je ovde dobar...

Ozdravićete vi, Andrija.

Pa mislim da hoću...

Kuda ćete da idete kada ozdravite?

- imam gde, imam ženu, imam sina.
- Da li nekom pišete?
- Ja ne vidim... ne pišem.
- Da li biste želeli da nekom napišete pismo?
- Želeo bih.
- Hoćete li da napišemo?
- Ako biste hteli da napišete, ja bih vam bio zahvalan.
- Kame biste napisali pismo?
- Svom narodu.
- Koji je vaš narod?
- Hrvatski narod.
- Šta da kažemo u pismu?
- Da dođu, da vide kakva je situacija, ja se osećam zdrav.
- Da napišemo da dođu da vas posete?
- Jeste.
- Da ćete ozdraviti.
- Jeste.
- I odlaziti kod njih.
- Jeste.
- Lepo je što volite svoj narod.
- Kad ne bi' voleo svoj narod, ja bi' bio životinja. Ja bi' zaslužio da mi se sudi, ali ja volim svoj narod. Dao sam dušu, -srce, sve skupa. Imam neko pravo.
- To znači da mi tako napišemo vašem narodu?
- Jest.
- Hoćete li da idete u Hrvatsku, da kažete to vašem narodu?
- Ja bi' išao da kažem, ali treba da se resim... .
- Čega da se rešite?
- Bolesti.
- Nisam vam ništa doneo... . Šta biste voleli da vam se donese?
- Ništa, samo da ja preživim, da se rešim, pa da ja stojim vama na raspolaganju, pa ako sam kriv evo me, secite me na komadiće... — pokazuje na ruke.
- Koji je danas dan?
- Ne znam.
- Godina?
- Ne znam.

- Zna li svoje ime i prezime?
- Andrija Artuković iz Klobuka.
- Da vas više ne zamaram?
- Hvala na strpljivosti... Ako sam kriv, secite me...
- ponovo pokazuje na obe ruke do lakata. — Ako nisam, pustite me; ako sam nešto skrivio, kaznite me i gotovo!
- Da li biste pisali o sebi?
- Ima romana o meni, ima...
- Nećemo vas više zamarati, a vašu poruku ćemo preneti...
- šta god vi nađete da sam ja protivzakonito postupio, sudite me...
- Jesu li vam sudili?
- Pa nisu još, ja mislim — kaže Andrija.
- Učini mi se da je umoran.
- Doći ćemo opet!
- Razumem šta ste rekli, dobro došli, hvala vam!...

Smrtna kazna nije izvršena nad Andrijom Artukovićem.

Ljubinka Kilibarda-Svedrović, viši savetnik u Sekretarijatu za pravosuđe i upravu SR Hrvatske, objašnjava:

— U ovom konkretnom slučaju imamo pravosnažnu presudu. Savezni sud je potvrdio presudu Vrhovnog suda, odnosno prvostepenu presudu Okružnog suda u Zagrebu gde je Andrija Artuković osuđen na smrtnu kaznu. Međutim, zbog zdravstvenih razloga, odnosno na osnovu mišljenja eksperta, utvrđeno je da je on teško bolesna osoba, a po Ustavu i prema Zakonu o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Hrvatske, a istu odredbu imaju i ostale republike, nije moguće pristupiti izvršenju smrtne kazne ako se radi o teško bolesnoj osobi. Tako da je to razlog zbog čega se ne može pristupiti izvršenju smrtne kazne u konkretnom slučaju.

— Andrija Artuković je bolestan i star pa, ako umre, kako će se postupiti u tom slučaju?

— Predsednik Okružnog suda u Zagrebu, nakon smrti takve osobe, odlučiće kako će se postupiti sa lešom. Mogućnosti koje su date u Uputstvu su — ili da se osoba, odnosno

mrtvo telo kremira ili pokopa, a o mestu pokopa se ne obaveštava porodica, već se porodici može saopštiti šta je učinjeno sa mrtvim telom, a ni to ne mora ukoliko se radi o razlozima koji bi uznemiravali javnost ili postoji opasnost od povrede javnog reda — kaže na kraju Ljubinka Kilibarda-Svedrović.

* * *

Taono mesec dana od posete — 16. januara 1988. godine — ratni zločinac Andrija Artuković, osuđen na kaznu smrti, umro je u 88. godini života u zatvorskoj bolnici Kazneno-popravnog doma u Zagrebu.

Smrt nije čekala izvršenje smrtne kazne. Izdato je zvanično saopštenje o smrti Andrije Artukovića. Ratni zločinac nema prava na parče zemlje, koju je nekada imao. Zemlja ga nijje primila...